

В.П. ГОРЬОВИЙ

*(Національний університет біоресурсів і природокористування України,
м. Київ, Україна)*

А.В. ЗБАРСЬКА

*(Національний університет біоресурсів і природокористування України,
м. Київ, Україна)*

Управління розвитком малих сільськогосподарських підприємств

Визначено сутність та особливості управління розвитком малих сільськогосподарських підприємств, їх роль у формуванні робочих місць та пом'якшенні соціальної напруги в регіоні. Запропоновано авторське визначення категорії "розвиток підприємства" як складного соціально-економічного феномену. Здійснено аналіз сучасного наукового доробку з проблематики оцінки та управління розвитком підприємств. Обґрунтовано необхідність формування системи управління в малих сільськогосподарських підприємствах в контексті реалізації концепції розвитку підприємництва у сільських поселеннях. Такий підхід дозволить окреслити чільне місце малих підприємств в структурі соціально-економічного розвитку села, визначити рівень готовності до сприйняття підприємництва в самому суспільстві та окреслити стратегії розвитку на майбутнє. Запропоновано напрями вдосконалення управління та підвищення ефективності функціонування малих сільськогосподарських підприємств, що можуть бути використані регіональними органами управління при розробці стратегії розвитку малого підприємництва в регіоні.

Ключові слова: *розвиток, підприємство, мале підприємництво, сільське поселення, управління, підтримка, фінансові ресурси.*

В.П. ГОРЬОВИЙ

*(Національний університет біоресурсів і природопользования Украины,
г. Киев, Украина)*

А.В. ЗБАРСКАЯ

*(Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины,
г. Киев, Украина)*

Управление развитием малых сельскохозяйственных предприятий

Определено сущность и особенности управления развитием малых сельскохозяйственных предприятий, их роль в формировании рабочих мест и смягчении социальной напряженности в регионе. Предложено авторское определение категории "развитие предприятия" как сложного социально-экономического феномена. Осуществлено анализ современных научных работ из проблематики оценки и управления развитием предприятий. Обосновано необходимость формирования системы управления в малых сельскохозяйственных предприятиях в контексте реализации концепции развития предпринимательства в сельских поселениях. Такой подход разрешит обозначить достойное место малых предприятий в структуре социально-экономического развития села, определить уровень готовности к восприятию предпринимательства в самом обществе и очертить стратегии развития на будущее. Предложено направления усовершенствования управления и повышения эффективности функционирования малых сельскохозяйственных предприятий, которые могут быть использованы региональными органами управления при разработке стратегии развития малого предпринимательства в регионе.

Ключевые слова: *развитие, предприятие, малое предпринимательство, сельское поселение, управление, поддержка, финансовые ресурсы.*

Management of Small Agricultural Enterprise Development

The purpose and specifics of small agribusiness management development, their roles in creating job creation and easing the social tension in the region have been defined. The category of 'business development' has been defined by the author as a comprehensive business phenomenon. Analysis of latest scientific works within the subject matter of valuation and management of business development has been done. Need for small agribusiness management system has been grounded for realizing the concept of business development in rural settlements. Such approach will allow establishing the decent place for small businesses in the village social and economic development, determining the level of availability for perception the business in the society itself and outlining future development strategies. Ways for management improvement and enhancing efficiency of small business activity have been offered which may be used by regional bodies while developing the strategy for small business development in the region.

Keywords: *development, business, small-scale enterprise, rural settlement, management, support, financial resources.*

Постановка проблеми. Становлення та розвиток аграрного сектору економіки визначає об'єктивну необхідність переосмислення трансформаційних процесів виробничо-комерційних систем різних рівнів. Незначна кількість сучасних комплексних наукових розробок, спрямованих на вирішення проблем управління розвитком, не дозволяє вирішувати проблемні питання на базі накопиченого досвіду, сучасного стану і стратегічних цілей діяльності суб'єктів господарювання.

За умов зростання рівня конкуренції на товарних, технологічних і фінансових ринках набуває особливої актуальності необхідність розробки високоякісних стратегій розвитку малих підприємств. У наукових працях з цієї проблематики дослідження процесів змін у виробничо-комерційних системах пов'язані з категорією «розвиток». Традиційно виділяються такі прояви загальносистемного феномену розвитку, як «організаційний розвиток», «науково-технічний розвиток», «техніко-технологічний розвиток», «стратегічний розвиток», «соціальний розвиток» й інше. При цьому, майже не проводяться дослідження системних особливостей процесів розвитку малого підприємства в аграрному секторі економіки, їх зв'язку з багатьма суміжними та, на перший погляд, автономними економічними явищами, не розробляються методики оцінки його ефективності та комплексні механізми управління цими змінами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш соціально важливою, перспективною, інноваційною і демократичною формою ведення бізнесу визнається мале підприємництво, що поєднує індивідуальні та суспільні економічні інтереси на основі використання ринкових механізмів. Внутрішня нестабільність малих аграрних підприємств як основної форми реалізації малого аграрного підприємництва, а також невисока складність економічних процесів, дозволяє найбільш чітко ідентифікувати стадії та характеристики їх розвитку,

визначити видові прояви, розробити ефективні механізми управління процесами такого роду.

Теоретичною основою наукових досліджень проблематики управління розвитком підприємств стали роботи П. Друкера [2], який розглядав управління розвитком як особливий вид діяльності; А. Файолля [6], який вважав, що управляти – це вести підприємство до мети, намагаючись найкращим чином використати його ресурси; І. Лукінова [3], який відмічав, що успіх підприємства залежить від знання господаря і його вміння управляти і працювати. Такі погляди свідчать про єдність думок вчених щодо управління розвитком малих підприємств, проте, у сучасній науковій літературі практично відсутні вдалі спроби розробки універсальних технологій управління розвитком малих сільськогосподарських підприємств, що суттєво перешкоджає як впровадженню їх раціональних інвестиційних програм, так і формуванню оптимальної структури капіталу тощо. Теоретичне, методологічне та методичне значення успішного розв'язання вказаних проблем, їх глибока наукова і прикладна розробка обумовлює актуальність обраної теми, логіко-структурну побудову статті, її мету та напрями дослідження.

Мета дослідження полягає у аналізі теоретико-методологічних підходів вчених-економістів до вивчення проблем розвитку малих сільськогосподарських підприємств та вироблення пропозицій щодо формування ефективної системи управління цим процесом.

Виклад основних результатів дослідження. Зростання конкуренції, швидкі зміни технологій і поколінь техніки, методів організації виробництва, глобалізація економічних відносин знижують ефективність використання традиційних підходів до управління розвитком аграрних підприємств і визначають необхідність пошуку нових концепцій забезпечення довгострокової успішності їх підприємницької діяльності. Зростання вимог щодо якості та

Економіка та менеджмент

ефективності в усіх сферах господарювання на селі стає реальністю й особливо це стосується управління.

Підвищення динамічності соціально-економічних процесів спричиняє неможливість формування механізмів управління, які б дозволяли найкращим чином використовувати обмежені ресурси для задоволення необмежених суспільних потреб [4; 9]. За таких обставин зростає значення малих підприємницьких утворень, що володіють найвищим рівнем гнучкості, найкраще враховують мінливі потреби ринку, найефективніше використовують інноваційні рішення у підприємницькій діяльності. Дослідження проблем розвитку виробничо-комерційних систем різних рівнів найчастіше обмежувалося окремими його аспектами: виробничим, технологічним, організаційним, науковим чи іншими. Такий підхід повністю елімінував складні внутрішньосистемні зв'язки цього економічного феномену та унеможливив ефективне управління ним [5; 10].

На основі дослідження загальносистемних характеристик і позиціонування поняття «розвиток» у системі філософських (загальнонаукових) та економічних категорій сформовано системне розуміння і дано нове визначення «розвитку підприємства» як складного соціально-економічного феномену. Конструктивний аналіз сучасного наукового доробку з проблематики оцінки та управління розвитком підприємств визначив необхідність організації дослідження з урахуванням напрацьованого теоретичного і методичного інструментарію [7, с. 180].

З метою управління розвитком підприємств як складним соціально-економічним феноменом створено класифікацію його видових проявів на рівні підприємства, яка побудована за такими ознаками:

- за масштабом змін у соціально-економічній системі підприємства: загально-корпоративний чи внутрішньо-корпоративний (локальний) розвиток;
- за якістю змін у соціально-економічній системі підприємства: прогресивний чи регресивний розвиток;
- залежно від об'єкту змін у соціально-економічній системі підприємства: організаційний, техніко-технологічний, соціальний, економічний розвиток;
- залежно від характеру змін: спрямований, циклічний, спіральний розвиток;
- залежно від типу тренду: лінійний чи нелінійний розвиток;
- залежно від динаміки змін у соціально-економічній системі підприємства: рівномірний розвиток (еволюційний), нерівномірний розвиток (революційний);
- за природою ключового критерію: абсолютний чи відносний розвиток;
- залежно від рівня невизначеності процесів: прогнозований (достовірний) чи випадковий розвиток;
- залежно від основи змін у соціально-економічній системі підприємства: екстенсивний (кількісний) чи інтенсивний (якісний) розвиток;
- залежно від можливості управління змінами: керований чи спонтанний розвиток;
- залежно від корпоративної стратегії: адаптивний, реактивний чи випереджаючий (превентивний) розвиток;
- залежно від складності змін у соціально-економічній системі підприємства: елементний, інтегральний чи системний розвиток;
- залежно від мети змін: простий чи розширений розвиток (табл. 1).

Таблиця 1

Критерії віднесення до малих підприємств в різних країнах світу
[1; 12, с. 211]

Країна	Критерії		
	кількість працюючих	щорічний оборот (виручка)	
США	до 500 осіб	до 5 млн. доларів	
Країни ЄС:			
– малі	10-49 осіб	до 10 млн. євро	
– мікропідприємства	до 10 осіб	до 2 млн. євро	
Швейцарія	до 200 осіб	до 20 млн. євро	
Німеччина	до 9 осіб	до 700 тис. євро	
Канада:			
– невиробничий сектор	до 49 осіб	до 5 млн. дол.	
– виробничий сектор	до 99 осіб	до 10 млн. дол.	
Японія:			
а) малі підприємства:			
– виробничий сектор	до 20 осіб	–	
– торгівля, сфера послуг	до 5 осіб	–	
б) мікропідприємства			
– виробничий сектор	до 5 осіб	–	
– торгівля, сфера послуг	до 2 осіб	–	
Індія	–	сума основного капіталу не більше 3,5 млн. рупій (≈70 тис. дол.)	
Україна	1) Господарський кодекс	до 50 осіб	до 70 млн. грн. (≈8,7 млн. дол.);
	2) Закон України «Про розвиток та підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» (від 22.03.2012 р. № 4618)	а) до 10 осіб мікропідприємства б) малі підприємства: до 50 осіб	до 2 млн. євро до 10 млн. євро

Створена класифікація процесів розвитку підприємств має універсальний характер та може використовуватися в управлінні соціально-економічними системами різних рівнів.

Вивчення особливостей діяльності малих підприємств у порівнянні з великими та середніми підприємницькими утвореннями уможливило вперше структурувати загальні господарські ситуації, що потребують управління їх розвитком. На базі цього запропоновано систему цілей управління розвитком малих підприємств, сформовано засади для побудови системи управління їх змінами.

Дослідивши сучасний інструментарій стратегічного аналізу та виявивши його часткову непридатність для ефективного управління розвитком малих підприємств, було вивчено за допомогою системного аналізу та синтезу їх внутрішні зв'язки. На основі синтезу виокремлено економічні елементи, сукупності, структури, зміни і, власне, розвиток на рівні підприємства, а за допомогою аналізу – ідентифіковано вісім рівнів підсистем підприємства.

Дослідження загальноекономічних положень, сучасних теоретичних і прикладних розробок з

проблем управління розвитком підприємств підтверджують, що існуючі методики оцінки ефективності розвитку малих підприємств не орієнтовані на процес управління цим складним полісистемним утворенням, а виступають лише інструментом одномоментної фіксації досягнутого рівня ефективності [5].

У малому підприємстві, де власник, керівник і працівник виступає здебільшого в одній особі, фінансові результати цілком залежать від його професіоналізму та виду діяльності (табл. 2).

Хоча порівнювані суб'єкти малого підприємництва мають різну природу, часто множини їх характеристик перетинаються. Зазначене співставлення стає можливим, якщо використовувати характеристики з таких перетинів (при перевезенні різноманітних вантажів – маса, продаж різних груп товарів – вартість і т. п.). Наприклад, щоб порівняти рентабельність виробництва продукції рослинництва фермерського господарства необхідно порівняти дохід за визначений період, кількість витрат на кожен вид діяльності, стабільність одержання прибутку і т. п.

Таблиця 2

Динаміка показників фінансової діяльності малих підприємств сільських поселень Городищенського району Черкащини, 2006–2011 рр. (в розрахунку на одне формування) [2; 3]

Вид малого підприємства	2006 р.			2008 р.			2011 р.		
	обсяг продажів, тис. грн.	прибуток, тис. грн.	рентабельність, %	обсяг продажів, тис. грн.	прибуток, тис. грн.	рентабельність, %	обсяг продажів, тис. грн.	прибуток, тис. грн.	рентабельність, %
Фермерське	449,8	51,1	13,5	721,5	203	28,8	829,4	146,7	19,4
Будівельне	1224,9	66,0	3,5	1553,9	112,72	4,9	2505,0	143,8	4,6
Столярних виробів	115,0	10,7	7,9	213,4	18,3	8,1	670,7	77,4	9,6
Мініпекарня	38,2	6,6	18,9	50,9	9,2	21,8	65,3	10,9	18,7
Кафе-бар	18,8	6,7	30,1	29,2	12,5	27,0	41,6	14,6	32,2
Побутове	97,5	10,1	9,1	115,6	15,8	15,2	134,7	44,4	19,8

Загальний моніторинг аграрної сфери сільських поселень Черкащини дозволив виявити такі специфічні особливості управління розвитку малих сільськогосподарських підприємств: 1) широка номенклатура продукції, яка виробляється невеликими обсягами чи в одиничних екземплярах; 2) високі споживчі вимоги до продукції підприємств, основними з яких є санітарно-гігієнічні, конструкторські, естетичні та ін.; 3) невисока капіталомісткість виробництва продукції при використанні базової технології; 4) стабільність технологій виробництва; 5) слабка конкуренція з зовнішніми виробниками та імпортерами аграрної продукції тощо.

У загальній чисельності підприємств регіонального аграрного ринку та їх вкладом у формування продовольчого забезпечення регіону малі підприємства відіграють важливу роль (табл. 3).

Виробництвом продовольства у Черкаській області займаються 2055 підприємств, з яких 1827 – малі підприємства (701 мале сільськогосподарське підприємство і 1126 фермерських господарств). Окрім того, виробництво продовольства в регіоні здійснює 236,4 тис. особистих селянських господарств.

Незважаючи на велику кількість малих підприємств в структурі українських виробників продовольства, вони забезпечують тільки близько 20 % товарної продукції галузі, а близько 30 % пропозиції на українському ринку продовольства формувалося продукцією малих і так званих мікропідприємств. Про можливий обсяг виробництва товарної продукції особистими селянськими господарствами регіону, які потенційно є базою для створення малих підприємств, фермерських господарств, кооперативів, за умови налагодження її збуту (табл. 4).

Показники розвитку малих підприємств в аграрному секторі Черкаської області, 2007-2011 рр. [2; 3; 4]

Показник	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Частка малих підприємств, % у:					
- загальній кількості підприємств	86,4	87,4	88,4	88,9	88,7
- кількості зайнятих працівників	18,3	19,4	20,8	21,2	23,3
- те ж, найманих працівників	16,8	16,4	17,5	18,1	22,7
- обсязі реалізації продукції (послуг)	17,2	15,3	18,9	14,8	24,4
- валових капітальних інвестицій	20,6	18,7	12,0	14,1	13,9
- загальній сумі прибутку	4,9	-	11,1	10,6	19,3
Рівень рентабельності операційної діяльності малих підприємств, %	6,2	-4,2	15,9	17,2	25,1
Відношення середньомісячної зарплата на малих і великих підприємств галузі, %	53,7	46,8	44,4	41,4	40,6

Таблиця 4

Можливий обсяг реалізації та виручки від реалізації основних видів с.-г. продукції особистими селянськими господарствами Черкаської області, 2011 рік

Продукція	Ціна реалізації 1 т, грн.*	Норма споживання, кг на особу в рік	Особисті селянські господарства					
			вироблено,		спожито в господарстві, тис. т	можливий обсяг реалізації, тис. т	рівень товарності, %	дохід (виручка), млн. грн.
			тис. т	на 1 га, 1 гол., ц				
А	1	2	3	4	5	6	7	8
Зерно	1387,6	125	406,1	43,6	70,4 +194,5 (корми)	141,2	34,8	196,0
Соняшник	3425,3	-	17,8	15,4	-	17,8	100,0	61,0
Ц/буряки	529,8	-	38,9	309,2	-	38,9	100,0	20,6
Картопля	2361,3	125	906,0	154	70,4+46,6 (корми)	789,0	87,1	1863,1
Овочі	4907,2	125	248,1	171	70,4	177,7	71,6	872,0
Плоди і ягоди	3960,3	115	36,3	97	64,7	-	-	-
М'ясо	11935,3	60	34,5	3,71	33,8	0,7	2,0	8,4
Молоко	3165,3	300	243,4	46,35	168,9	74,5	30,6	235,8
Яйця, тис. шт.	504,2**	300	245,2	312	168,9	76,3	31,1	38,5
Всього	х	х	х	х	х	х	х	3295,4

Розрахунки автора на підставі: Сільське господарство Черкащини: Стат. збірник, 2011. – Черкаси: Головне управління статистики у Черкаській області, 2012. – 249 с.

Довідково: * Середні реалізаційні ціни за Ф № 50 СГ, 2011 рік;

** За 1000 штук;

*** У сільській місцевості регіону фактично проживає 563 тис. осіб, звідси – $Гр.5 = 563.0 * x 129р. 2$.

Висновки. Дослідження сутності малого підприємництва, сучасних підходів до визначення його змісту, систематизації критеріїв віднесення суб'єктів господарювання до категорії малих дали змогу визначити роль і місце управління розвитком малих підприємств в аграрній економіці.

Ознайомлення з науковими працями вітчизняних і зарубіжних вчених з проблем управління розвитком підприємств дало можливість визначити це поняття як сукупність змін у його виробничо-комерційній системі, які зумовлені різними чинниками і призводять до переходу від одного відносно стійкого стану рівноваги до іншого.

Поєднання загальних аспектів управління розвитком з особливостями функціонування малих аграрних підприємств на основі використання

системного підходу дозволило розширити спектр додаткових можливостей малих форм господарювання, які в деякій мірі випадали з поля наукових досліджень. Основною характеристикою розвитку малих суб'єктів господарювання в сільських поселеннях регіону визначено їх суспільну корисність, що проявляється, насамперед, у пом'якшенні соціальної напруги на селі, закріпленні трудових ресурсів, збереженні місцевих звичаїв, традицій, довкілля тощо.

З метою спрощення впровадження наукових досягнень і розробок у діяльність малих підприємств аграрного сектору регіону необхідна система підтримки прийняття рішень, що є основою для проектування системи управління розвитком і програмного забезпечення для неї.

4 Список використаних джерел

1. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22.03.2012 р. № 4618-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4618-17>.
2. Діяльність малих підприємств: Статистичний збірник за 2011 рік. – Черкаси: Головне управління статистики у Черкаській області, 2012. – 169 с.
3. Фінансово-господарська діяльність підприємств Черкаської області: Статистичний збірник за 2011 рік. – Черкаси: Головне управління статистики у Черкаській області, 2012. – 293 с.
4. Сільське господарство Черкащини: Стат. збірник за 2011 рік. – Черкаси: Головне управління статистики у Черкаській області, 2012. – 249 с.
5. *Гудзинський О.Д.* Організаційно-регулятивна функція в управлінні стратегічним розвитком підприємства / О.Д. Гудзинський // Ринок праці та зайнятість населення. – 2009. – № 1. – С. 50–52.
6. *Друкер П.* Эффективное управление / П. Друкер. – М.: ФАИР-пресс, 1998. – 288 с.
7. *Збарська А.В.* Кооперація як перспективний напрям розвитку особистих селянських господарств / А.В. Збарська // Економіка АПК. – 2013. – № 7. – С. 87–92.
8. *Лукинов И.И.* Особенности аграрной реформы и интегрированных процессов в АПК Украины в контексте восточноевропейских преобразований / И. И. Лукинов // Экономика Украины. – 1993. – № 2. – С. 3–12.
9. *Мельник Л.Г.* Фундаментальные основы развития / Л.Г. Мельник. – Сумы: ИТД "Университетская книга", 2003. – 288 с.
10. *Меленюк В.О.* Система управління малими промисловими підприємствами / В.О. Меленюк // Держава та регіони. – 2011. – № 1. – С. 177-181.
11. *Піскунова О.В.* Системні характеристики управлінських рішень у моделюванні динаміки малого підприємництва / О.В. Піскунова // Вісник СНУ ім. В. Даля. – 2011. – № 8. – С. 210–216.
12. Розвиток дрібнотоварного сектора сільських поселень України / Збарський В.К., Збарська А.В., Липов'як-Мелкозьорова А.І.; за ред. професора В.К. Збарського.– К.: ННЦ ІАЕ. – 2010.– 634 с.
13. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року / [Лупенко Ю.О., Саблук П.Т., Месель-Веселяк В.Я. та ін.]. – К.: ІАЕ, 2001.– 221 с.
14. *Файоль А.* Общее и промышленное управление // Управление это наука и искусство: А. Файоль, Г. Эмерсон, Ф. Тейлор, Г. Форд. – М.: Изд-во Республика, 1992. – 351 с.
15. *Шеховцева Л.С.* О некоторых понятиях стратегического управления Л.С. Шеховцева // Менеджмент в России и за рубежом. – 2002. - № 6. – С. 34–41.
10. *Porrás J., Silvers R.* Organization Development and Transformation // Annual Review of Psychology – 42. – 1991. – P. 51–78.
14. *Ermolieva T., G. Fischer, and H. van Velthuisen* (2005). Livestock Production and Environmental Risks in China: Scenarios to 2030, *FAO/IIASA Research Report*, International Institute for Applied Systems Analysis, Laxenburg, Austria.
16. Ukraine Sector Competitiveness Strategy, Agribusiness Working Group, internal working document, OECD, 2012, Paris.